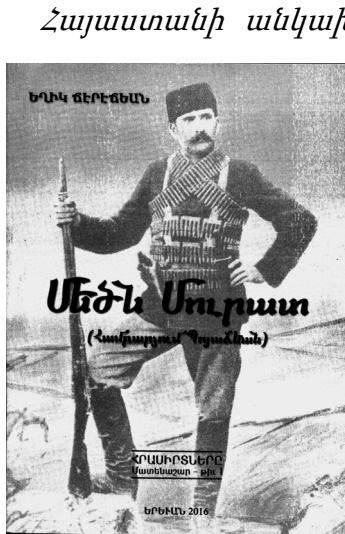

ԵՂԻԿ ՃԵՐԷՃԵԱՆ. Մեծն Մուրատ (Համբարձում Պոյաճեան), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2016, 248 էջ:

Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո հայ պատմագիտական մտքի զարգացման համար լայն ասպարեզ բացվեց: Հատկապես կարևորվեցին հայ ազգային-ազատագրական շարժման և նրա հետ առնչվող հիմնահարցերը: Դրանց հետ կապված լուրջ ուսումնասիրություններ կատարվեցին թե՛ մայր հայրենիքում, թե՛ Սփյուռքում:

Սփյուռքում ապրող հեղինակներից մեկը Եղիկ Ճերեճյանն է, որն արդեն վերադարձել է հայրենիք: Նա ծնվել է 1975 թ. Բեյրութում: Նախնական կրթությունը ստացել է ծննդավայրում, ապա ուսումնասիրությունը շարունակել Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական ինստիտուտում: Վերադառնալով Բեյրութ՝ զբաղվում է իր մասնագիտական գործով, միաժամանակ աշխույժ դերակատարություն ստանձնում ազգային-հասարակական-քաղաքական կյանքում: Իր արմատներով հնչակյանության հետ կապված լինելով՝ նա ստանձնում է տարբեր պարտականություններ Ս. Դ. Հնչակյան կուսակցության գործունեության տարբեր ոլորտներում: Աշխատում է “Արարատ” օրաթերթի խմբագրությունում և առանձին խմբագրում է “Արարատ”-ի երիտասարդական պարբերաթերթը: 1992–2009 թթ. իրարահաջորդ չորս անգամ ընտրվում է Լիբանանի խորհրդարանի պատգամավոր՝ մայրաքաղաք Բեյրութից: Այդ ընթացքում բազմիցս մասնակցում է միջխորհրդարանական և միջպետական բանակցությունների տարբեր երկրների բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ: Հայ դատի, հայոց ազգային-ազատագրական պայքարի, Հայոց ցեղասպանության զանազան հիմնահարցերի շուրջ մասնակցել է մի շարք գիտաժողովների, բանախոսություններով հանդես եկել հայկական գաղթօջախներում: Մինչ օրս հրատարակել է հետևյալ գրքերը. “Արիւնոտ գոյերթի վկաներ” (1989 թ.), “Հայկական ցեղասպանութիւնը ճիշ մըն է մարդկութեան խղճին դէմ” (1995 թ., արաբերէն), “Փանթուրանիզմը” (1998 թ.), “Պանդուխտ” (1999 թ.), “1912-ի օսմանեան ընտրութիւնները և արևմտահայութիւնը” (2007 թ.), “Յաւերժի ճամբու կերտիչներէն” (2014 թ.):

Սույն գրքերի շարքը վերջերս լրացվեց “Մեծն Մուրատ (Համբարձում Պոյաճեան)” աշխատությամբ, որը լույս է տեսել ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտում գործող “Մեսրոպ Արք. Աջճեան” գիտական մատենաշարով:

248 էջ ընդգրկող աշխատությունը բաղկացած է գլուխներից, նախաբանից ու վերջաբանից, անձնանունների, օգտագործված աղբյուրների և գրականության ցանկերից:

Նախաբանի հեղինակ՝ պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյանը, բարձր գնահատելով սույն աշխատության արժանիքները, նշում է, որ Եդ. Ճերեճյանը իր առջև դրված խնդիրը հաջողությամբ հաղթահարել է և ընթերցողի գրասեղանին է դրել նորություններով հարուստ, ամբողջական մի ուսումնասիրություն: Աշխատությունը, իրոք, հաջողված կարելի է համարել գիտական ու տեսական մի շարք առումներով և բաղադրիչներով: Նախևառաջ պետք է նշել, որ հեղինակին հաջողվել է տալ, ներկայացնել այդ ժամանակաշրջանի ամբողջական ճշմարտացի խճապատկերը և իր հերոսին, նրա ողջ գործունեությունը քննել ու քննարկել վերոնշյալի հիման վրա՝ իր էական կապերով և հարաբերություններով:

Եդ. Ճերեճյանը բոլոր առումներով հավատարիմ ու հարազատ է մնացել պատմական իրողություններին և ճշմարտությանը: Ցանկացած վիճահարույց կամ քիչ լուսաբանված հարց քննելիս և պարզաբանելիս առաջնորդվել է պատմական օբյեկտիվության չափանիշներով՝ երբեք տուրք չտալով անձնական կամ կուսակցական կողմնակալությանը:

Առաջին գլխում փաստառատ ներկայացված է աշխարհագրական, պատմական և ընտանեկան այն միջավայրը, որը ծնունդ է տվել Մեծն Մուրատ պատմական անհատի ձևավորմանն ու զարգացմանը: Պոյաճյանների ընտանիքում դաստիարակվեցին հայ ազատագրական շարժման երևելի անուններ: Ավագ եղբայրը՝ Մարտիրոս Պոյաճյանը (մականունը՝ Ժիրայր), ֆիդայական շարժման առաջամարտիկներից է, “Չեյլօ” հայտնի հայդուկային խմբի հիմնադիրներից, ով հայրենասեր և մարտունակ սերունդ նախապատրաստելու գործում վիրթիսարի ջանքեր է գործադրել Կիլիկիայի ու Փոքր Հայքի տարբեր շրջաններում: Կրտսեր քույրը՝ Հայկանուշը, նույնպես վաղ հասակում ակտիվ դերակատարություն է ստանձնում ազգային-ազատագրական և հեղափոխական շարժման մեջ:

Երկրորդ գլխում ներկայացված է Մուրատի աստիճանական ներգրավումը Կ. Պոլսում հետզհետե թափ առած հեղափոխական շարժման մեջ, որում նա վերջնականապես թրծվում է որպես երդվյալ հեղափոխական և այդ ճանապարհից չի շեղվում մինչև իր կյանքի ավարտը:

Երրորդ գլխում ներկայացված է Մուրատի ակտիվ ու առաջնորդող դերակատարությունը Սասունի 1894 թ. ապստամբական մաքառումներում: Հեղինակը համոզիչ փաստերով վկայակոչում է, որ 1894 թ. սկզբներից Սասնո շրջանի հեղափոխական-կազմակերպչական աշխատանքն ամբողջապես կենտրոնանում է Մուրատի ուսերին: Սասնո ապստամբության ընթացքը տրվում է քննական բոլոր մանրամասնություններով ու վերլուծություններով: Ընդ որում՝ վիճահարույց տեսակետները քննվում են տարբեր դիտանկյուններից: Հեղինակը Մեծն Մուրատին դիտարկում է որպես Սասնո ապստամբապետ: Սասնո հերոսական ընդվզումից հետո Մուրատի անունը դառնում է հայ ազգային-ազատագրական պայքարի խորհրդանիշ. «Այդ պայքարին իրենց իսկական թէ՛ յեղափոխական ծածկանուններով մէկէ աւելի անձնուրաց Մուրատներ մասնակցած են: Ժողովուրդը սովորաբար այդ Մուրատները իրարմէ՛ զանազանած է անոնց ծննդավայրերով՝ Սեբաստացի Մուրատ (Խրիմեան), Խորախոնցի Մուրատ (Տէրտերեան), Յրօնքցի Մուրատ (Պետրոսեան), Ջաքարեան Մուրատ եւ ուրիշներ: Սակայն Հաճնցի Մուրատի պարագային նախընտրած է զայն տարբերել այլ ձևով՝ Մեծն Մուրատ: Միակ պատուանշանը՝ զոր Մուրատ երբևիցէ ստացած է իր կեանքի ընթացքին (ընդգծումը մերն է – Ա. Կ.)» (էջ 68):

Չորրորդ գլխում ներկայացված է հայ ազատագրական շարժման ծանր, հուսահատական շրջանը, երբ մոլեգնում էր համիդյան բիրտ ռեժիմի անսանձ կամայականությունը, երբ հայ հեղափոխականներին փտեցնում էին բանտերում և աքսորավայրերում՝ ենթարկելով անօրինակ կտտանքների ու տանջանքների: Այդ ահավոր չարչարանքներին ենթարկվեց նաև Մուրատը՝ հատկապես Բաղեշի բանտում: Սակայն անգամ այդ ծանրագույն բռնարարքները չեն հուսահատեցնում հայ հեղափոխականին:

Բազմապիսի փաստերի ու այլևայլ նյութերի օգնությամբ պարզաբանվում է Մուրատի՝ դեպի աֆրիկյան Տրիպոլի աքսորումը և այնտեղից նրա փախուստի կազմակերպման մանրամասնությունները: Արդեն այդ ժամանակ նա այնպիսի փառք և համբավ ուներ հայության մեջ, որ իր անվանը ձոնում էին նորանոր ոտանավորներ ու երգեր.

Մեծն Մուրատն է նա, – Մեծ աւետաբեր,
Մեծ գաղափարի մարտիկն անվեհեր,
Փշրած բռնութեան ժանտ, անարգ շղթան՝
Նոր կեանք աւետում թշուառ հայութեան (էջ 95):

Հինգերորդ գլխում տրված է Մուրատի արտասահմանյան գործունեության համապարփակ պատկերը, նրա գաղափարաքաղաքական պայքարը և

րիտթուրքերի դեմ, այցելությունները Եգիպտոսի, ԱՄՆ-ի ու Գանադայի հայկական գաղութներ և անդուլ ջանքերը հայ քաղաքական ուժերի միջև ներքին համերաշխության մթնոլորտ ձևավորելու ուղղությամբ: Այս առումով գրքում եղած մեջբերումներից ներկայացնենք Մուրատի գրչին պատկանող հետևյալ վկայակոչումը. «Չկայ, չկայ փրկութիւն ուրիշէն, մենք զմեր փրկութիւնը ոչ միայն մենէ պիտի յուսանք, այլ համոզուած պիտի լինինք, որ մեզ փրկելու ոյժը, զօրութիւնը ունինք: Ահա ինքնավստահութիւնը, սհա համոզումը, որ ամենօրեայ կեանքի մտածումը պիտի կազմէ: Եթէ մենք զմեզ փրկելու, մենք զմեզ ազատելու ճարը, միջոցը, ոյժը ունինք, հապա ինչու չենք ազատուիր» (էջ 106):

Սույն մտածումները վկայում են Մուրատ հեղափոխական գործչի գաղափարական բարձր պատրաստվածության և հասունության մասին:

Հաջորդ գլուխներում («Վերադարձ դէպի Կ. Պոլիս», «Օսմանեան խորհրդարանի անդամ», «ՄԴՀԿ Է. Համագումարը և քսան կախադանները», «Մուրատի նահատակութիւնը») բազմակողմանիորեն ու բազմաբովանդակ ներկայացված են մեծ հեղափոխականի գործունեությունը որպէս կուսակցական ու գաղափարական մարտիկ, նրա խորհրդարանական համարձակ գործունեությունն օսմանյան պառլամենտում, ազգային-քաղաքական գործունեության հիմնական անդրադարձները 1909–1914 թթ. և ողբերգական մահվան հանգամանալից նկարագրությունը:

Աշխատության բոլոր գլուխներում հեղինակը մեկ առ մեկ ներկայացնում, քննում և հերքում է թուրքական պաշտոնական պատմագրության ու նրան ձայնակցող մամուլի հնչեցրած կարծիքները և տեսակետները Մուրատի կյանքի ու գործի, ինչպէս նաև հայ հեղափոխական շարժման կարևորագույն ու կնճռոտ հարցերի և հարցականների վերաբերյալ:

Հնչակյան կուսակցության և նրա ակնառու գործիչների գործունեության անաչառ հետազոտող Եղ. Ճերեճյանի սույն աշխատությունը գիտական բարեխղճությամբ և պատասխանատվությամբ գրված գործ է, որն իր մնայուն տեղը կունենա հայ պատմագիտության կարևոր արժեքների շարքում: Այն նաև արժանի լուսապսակ է հայ հեղափոխական ու ազգային-ազատագրական շարժմանը մեծ ծառայություններ մատուցած հնչակյան հերոսի անմարելի հիշատակին:

ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ